

دکتر علیم اشرف خان*

دانشیار بخش فارسی

دانشگاه دهلی

فصلنامه مطالعات شبه قاره

دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال چهارم، شماره دهم، بهار ۱۳۹۱

(صص ۷۵-۹۰)

معرفی آثار منظوم میرزا عبدالقادر بیدل در کتابخانه ی سالار جنگ حیدر آباد

چکیده

میرزا عبدالقادر بیدل (۱۰۵۴-۱۱۳۳) از شاعران نامدار هندوستان و در ردیف امیرخسرو دهلوی و غالب دهلوی است. شاید در گوشه و کنار کتابخانه ها، موزه ها و کتابخانه های شخصی هند، بیش از هزار نسخه ی خطی از آثار منظوم و مثنوی بیدل وجود داشته باشد. در این مقاله سعی خواهد شد گوشه ای از این نسخ که در کتابخانه و موزه ی علوم شرقی شهر حیدرآباد نگهداری می شود، به اختصار معرفی شود.

لازم به ذکر است که در همین کتابخانه نسخه ای از غزلیات بیدل وجود دارد که بیدل با دستخط خود در حواشی آن، بعضی از غزل ها را نوشته است و از این نظر جزو نسخه های بسیار ارزشمند غزلیات بیدل است. در این مقاله فقط به معرفی نسخه های آثار منظوم شاعر

---

*Email:alimashraf2012@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۲/۱۲

تاریخ دریافت: ۹۰/۷/۱۴

پرداخته می شود؛ اما علاوه بر آثار منظوم، آثار مثنوی نیز در این مجموعه هست که در مقاله ی دیگری معرفی خواهد شد.

کلید واژه ها: بیدل، نسخه های خطی، آثار منظوم، دیوان.

مقدمه

میرزا عبدالقادر بیدل پسر میرزا عبدالخالق در سال ۱۰۵۴هـ/ ۱۶۴۴م چشم به جهان گشود. اصلش از ترکان چغتایی ارلاس بود. درباره ی مولدش اختلاف نظر وجود دارد. طبق قول بندرین داس خوشگو:

«بیدل از عهد شاه جهانی تا عهد محمد شاهی یعنی از ۱۰۵۴هـ/ ۱۶۴۴م تا ۴ صفر ۱۱۳۳هـ ۲۴ نوامبر ۱۷۲۰م زندگی کرده بود.» (خوشگوی دهلوی، ۱۳۷۸: ۱۰۵ و ۱۲۱)

بندرین داس خوشگو، بیدل را از «اکبرآباد» دانسته است. البته بیدل هیچ جا در آثار خود محل تولد خویش را ثبت نکرده است. بعضی او را از «اکبرآباد» عرف «راج محل» می دانند که منطقه ای است در ایالت بنگاله غربی نزدیک به ایالت بیهار. دو ماده ی تاریخ از واژه های «انتخاب» (۱۰۵۴هـ) و «فیض قدس» (۱۰۵۴هـ) برای تولدش و «از عالم رفت میرزا بیدل» (۱۱۳۳هـ) ماده ی مرگ بیدل آمده است.

بیدل حدوداً ۳۶ سال آخر عمرش را نزدیک قلعه ی کهنه (یا نزدیک باغ وحش فعلی شهر دهلی یا کوتله فیروز شاه رو به روی مسجد بهوری بهتاری) در محله ای به نام کهکھیریان سپری کرده بود.

ویژگی شعر بیدل این است که او راه تصنع و غرابت نگاری را که در عهد سلاطین دهلی آغاز گردیده بود، تقویت کرد و پیچیدگی را به اوج کمال رساند.

فعالاً مقبره ی بیدل به نام «باغ بیدل» رو به روی نمایشگاه دهلی نو واقع است، بیدل را می توان «محیط بی ساحل» و کلام او را «بحر ناپیدا کران» نامید.

بیدل با زبان های فارسی، هندی و ترکی آشنا بود و موسیقی هم خوب می دانست. او بیشتر وقت خود را در سیاحت بنگاله گذرانده بود. بیدل در هفتاد و نه سالگی روز ۴ صفر ۱۱۳۳هـ/ ۲۴ نوامبر ۱۷۲۰م این جهان رنگ و بو را وداع گفت و در صحن خانه ی خود به خاک سپرده شد. درباره ی خانه ی بیدل آمده است که نواب شکرالله خان خانه ای به مبلغ ۵ هزار روپیه تهیه نموده بود و برای مخارج روزمره اش دو روپیه هندی یومیه مقرر کرده بود. نواب شکرالله خان فرزند لطف الله، دولتمرد و شاعر ایرانی تبار و فارسی گوی شبه قاره بود. اصلش از سادات خواف خراسان داماد میرمحمد عسکری خوفی بوده است.

او فرمانده ی پادگان بود و در آخر عمر حکومت شهر نرنول از توابع میوات (ایالت هرپانای کنونی هند) را داشت. شیرخان لودی مؤلف «مرات الخیال» در سال ۱۰۹۰ هجری که شکرالله خان خاکسار فوجدار سرهند بوده، به خدمت او رسیده بود. میرزا عبدالقادر بیدل نیز که از مدح امیران سرباز می زد، در هنگام حکومت خاکسار در درگاه او به سر می برد و پس از آن نیز از نواخت سه پسرش، شکرالله خان و شاکرخان و عاقل خان (میرکرم الله خان متخلص به "عاشق") بهره مند بود. (انوشه، ۱۳۸۰: ۱۰۳۶؛ مارشال، ۱۹۶۷: ۴۴۹)

هندی ها بیدل را فرد صاحب کمالات معنوی می دانند و او را در جرگه ی شعرای نامداری مثل امیر خسرو دهلوی (۷۲۵-۶۵۱/۱۳۲۵-۱۲۵۳م)، فیضی اکبرآبادی (۱۰۰۴-۹۵۴هـ/ ۱۵۹۵-۱۵۴۷م) و غالب دهلوی (۱۲۸۵-۱۲۱۲هـ/ ۱۸۵۹-۱۷۹۷م) می شمارند. از آثار بیدل هویداست که او در عرفان مقامی داشت و در ابتدا «رمزی» تخلص می کرد ولی بعداً بنام «بیدل» معروف گشت.

بیدل در کودکی یتیم و بی سرپرست شده بود و کودک شش ساله که نه پدر داشت و نه مادر، در سایه ی عاطفت عم خود یعنی در سرپرستی میرزا قلندر پرورش یافت. عم بیدل در سپاه شاهزاده شجاع، مستخدم بود. بیدل سفر را دوست داشت. وی در ایالت اترپرادش

شهرهایی مثل ماتورا، اکبرآباد و در ایالت پنجاب تا حسن ابدال، در ایالت بیهار شهرهای آره، پتنا، عظیم آباد و مهسی تا اقصای اوریسه را گشته بود و در تمام سفرها با صوفیان عظام آن منطقه ملاقات کرده، با آن ها تماس داشته و نسبت به آنان ارادت به خرج داده بود.

وقتی عم بیدل او را گذاشته به بنگال رفت و همان جا در سال ۱۱۰۵ هجری در گذشت، برای بیدل این سال با مشقت و دشوار بوده؛ ولی بعداً عم دیگرش او را زیر سرپرستی خود آورد. مگر او هم به زودی راهی ملک عدم شد. بیدل بعد از این فاجعه از بیهار و به گریخت و به دهلی پناهنده شد و به دربار میرزا سلیمان و پس از وفات او به پیشگاه شاهزاده اعظم رفت. بیدل در دوران خدمت چهار بار ازدواج کرده بود؛ ولی اولادی نداشت تا اینکه در ۶۲ سالگی صاحب فرزندی شد ولی او هم تا مدت ۳ سال ماند و سپس چشم از جهان رنگ و بو فرو بست. وقتی بیدل ۷۰ ساله بود، در دهلی اغتشاشی بر پا شد و بیدل از دهلی به لاهور رفت. ولی وقتی بیدل مطلع شد که در دهلی امنیت برقرار شده است. خود را مجدداً از لاهور به دهلی رساند و آن در سال ۱۱۳۳ هجری بود.

درباره ی کلام بیدل، میرزا اسدالله خان غالب دهلوی در بیتی اردو آنرا به قیامت تشبیه می کند و می گوید: پیروی و تتبع بیدل در شاعری اسدالله خان مثل قیامت است.

بیدل شاعری مشکل پسند است که، ترکیبات دقیق، مصطلحات ناشناخته، و متصنع دارد. او معماگوست و پیچیدگی اسلوب را در کلام دارد و او را می توان در ردیفی شمرد که همه ی کلام او پر از تخیل است. خود بیدل درباره ی خصایص کلامش مطلع بوده، بدین سبب سروده بود:

بیدل آن گوهر نایاب سراغ   به محیطی ست که پرسیدن نیست

اگر کلام بیدل را مورد ارزیابی قرار دهیم، می شود گفت که بحری ناپیدا کران است. پیچیدگی سخن بیدل ضرب المثل گردیده است و یکی از خصایص عمده ی کلام، بیدل

همین است که طرز بیان، تنوع تعبیرات و تخیل را به جایی رسانده است که او این زمینه شُوجد و خاتم طرز خود است، به دلیل این که وی مخترع این طرز خاص است. بیدل در استادی، چیره دستی و قادرالکلامی، لایق پیروی و تقلید است. مضمون آفرینی و نازک خیالی بیدل را در اکثر ابیات وی می توان مشاهده کرد.

میرزا اسدالله خان غالب دهلوی، بیدل را « محیط بی ساحل » نامیده است. نیز او را خالق تراکیب جدید و اسالیب نو و همچنین تشبیهات و استعارات می شناسد. در آخر می توان نتیجه گیری کرد که کائنات شعر بیدل، نامحدود و بی پایان است.

آثار منظوم بیدل به قرار زیر می باشد:

- ۱- غزلیات: دیوان غزلیات دارای پنجاه هزار بیت.
- ۲- رباعیات: حدوداً دو هزار رباعی (تعداد ابیات چهار هزار).
- ۳- قطعات: مخمّسات، ترکیب بند و ترجیع بند: تعداد این ها هم خیلی زیاد است.
- ۴- محیط اعظم: مثنوی در تتبع شاهنامه ی فردوسی دارای شش هزار بیت.
- ۵- طلسم حیرت: مثنوی است تمثیلی در پیروی « یوسف و زلیخا » ی جامی، دارای شش هزار بیت.
- ۶- طور معرفت: مثنوی دارای سه هزار بیت است.
- ۷- عرفان: مثنوی در بحر « حدیقه ی » سنایی که در ظرف ۳۰ سال تکمیل گردیده بود و دارای یازده هزار بیت است. خود بیدل به این مثنوی افتخار می کرد.
- ۸- تنبیه المهوسین: این مثنوی در مذمت زرپرستان و بوالهواسان و دارای حدوداً ۲۱۰ بیت است.
- ۹- مثنوی بیانی: در توصیف فیل، اسب و شمشیر دارای ۵۳۶ بیت است.
- ۱۰- قصاید: تعداد قصاید متفاوت است ولی اکثراً ۱۹ قصیده گفته اند.

اینجانب در این مقاله سعی نموده است که کل آثار منظوم میرزا عبدالقادر بیدل را که در کتابخانه و موزه ی علوم شرقی شهر حیدرآباد (ایالت آندهرپرادش) نگهداری می شود منحصرأ معرفی نماید.

شایان ذکر است علاوه بر این نسخ خطی که در آن کتابخانه مضبوط اند؛ نسخه ای از غزلیات بیدل نیز در همین کتابخانه وجود دارد که با دستخط خود بیدل در حواشی نسخه، چندین جا غزلیات را به رشته ی تحریر در آورده است و از این لحاظ نسخه ی ذی قیمت و پرارزش محسوب می شود.

در جمع ۲۰ نسخه آثار منظوم از میرزا عبدالقادر بیدل در اینجا معرفی می گردد. باید ذکر شود که هند گنجینه ای نسخ خطی است که در گوشه و کتابخانه ها، موزه ها، آرشیوها، مؤسسات و کتابخانه های شخصی نگهداری می شود که اگر همه ی آن ها کاملاً بررسی شود ممکن است بیشتر از هزار نسخه ی خطی از آثار منظوم و مثنوی بیدل در این کشور بزرگ به چشم بخورد.

آثار منظوم میرزا عبدالقادر بیدل (درموزه و کتابخانه ی سالار جنگ حیدرآباد)

۱- انتخاب دواوین: شماره ی ۲۳۰۳، شماره ی مسلسل ANM.15

این انتخاب دیوان های شوکت بخاری، ناشناخته، بیدل دهلوی و وحشت یزدی را در بر دارد.

دیوان بیدل:

آغاز دیوان از ورق ۵۰ ب:

تا درین گلزار چون شبنم گذر داریم ما / باده در جام عیش از چشم تر داریم ما

انجام دیوان تا ورق ۸۳ ب:

بی قطع نفس منزل آرامی نیست / تا ره باقی ست رفتنی در پیش است.

اوراق: ۲، ۱۱۵ ستونی، ۱۷ سطری.

اندازه: ۸/۰۶×۴/۰۹، ۶×۳/۰۵ اینچ - ۲۲/۰۲×۱۲/۰۵، ۱۶/۰۹×۷/۰۷ سنتی متری.

خط: شکسته ی خوب.

کتابت: آغاز سده ی دوازدهم هجری.

سجع: «میر یاد علی ۱۲۲۱هـ».

کیفیت: محشی دارای قرمز رنگ و صحافی نشده است.

۲. انتخاب کلام: شماره ۲۳۱۹، شماره مسلسل ANM.4

اسدالله الحسینی متخلص به «اسد» این مجموعه را جمع آوری نموده است. در این مجموعه ابیات شعرای مختلفه با انتخاب بیدل آمده است خود جامع این مجموعه ابیات خود را هم در این مجموعه گنجانیده است.

در فهرست انتخاب بر شماره ۴ به نام «انتخاب بیدل» بر دو ورق ۵ و ۴ آمده است.

آغاز: تا خواجه گرفتار روز است / گردم زند از ترک تعلق بی جا است...

انجام: «اسد» از اهل قناعت سخنی یادم هست / تا قیامت نشود جمع پریشان طمع.

اوراق: ۲، ۵ ستونی، دارای مورب.

اندازه: $۸/۰۹ \times ۴/۰۵ =$ اینچ $۲۲/۰۴ \times ۱۱/۰۴ =$ سنتی متر.

خط: شفیعیای خوش.

کاتب: خود مؤلف اسدالله الحسینی متخلص به «اسد».

سال کتابت: ۱۱۷۰هـ / ۱۸۵۷م.

کیفیت: کرم خورده، آبدیده، خوانا و خوب نیز صحافی نشده است.

۳. مجموعه قصاید بیدل: شماره ی ۲۳۴۶، شماره ی مسلسل ANM964

این مجموعه ی قصاید دارای عناوین کرامات پیغمبر اسلام (ص) و حضرت علی (ع) است و مجموعه دارای قصایدی از ۱۹ شاعر به همین عنوان است. بیدل در این ردیف بر شماره ی ۴ آمده است.

آغاز: ابتدا کردم بنام خالق پروردرگا / صانع ارض و سما و جاعل لیل و نهار ...

انجام: دید که آن بوستان نیست بنوعی دگر / کشته چو باغ بهشت گل شده زان خار و

زار.

اوراق: ۲، ۱۳۶ ستونی، ۱۳ سطری

اندازه: $۰۳ \times ۴/۰۶ =$ اینچ $۲۱/۰۲ \times ۱۱/۰۸ =$ سنتی متر

خط: نستعلیق خوب.

کتابت: سده ی دوازدهم هجری.

کیفیت: خوانا، کرم خورده، آبرسیده، ناقص الآخر و صحافی نشده است.

۴. مجموعه: شماره ی ۲۳۵۹، شماره ی مسلسل kash23

این مجموعه دارای ابیات شعرای مختلف است و حدوداً کلام ۹۵ شاعر در این مجموعه گنجانیده شده است.

آغاز مجموعه با اشعار عبدالعزیز خان و انجام مجموعه با اشعار ظهوری است. اشعار بیدل در شماره ی ۱۵ درج گردیده است.

آغاز: الهی غنچه ذکر خفی گردان دهانم را / مکن گویا بحرفی جز ثنای خود زبانم را ... انجام: زیاده بزبان کلفت فلاح بر دماغ معنی ایاغ نتوان چسبید.

اوراق: ۲،۱۱۵ ستونی، مختلف سطری.

اندازه: $۱۰/۰۲ \times ۶/۰۳$ ، $۶/۰۹ \times ۳/۰۷$ اینچ = $۲ \times ۲۶/۰۲$ ، $۱۷/۰۶ \times ۹/۰۶$ سنتی متر.

خط: نستعلیق آمیخته با شفیعا.

کتابت: سده ی دوازدهم هجری.

کیفیت: دارای طلا و نقره افشانی بر اوراق، مجدول و محشّی با رنگ قرمز و طلایی.

سجع: « تیو سلطان (ائی اتیکم بسطان مبین)».

۵. دیوان بیدل: شماره ی ۲۰۵۲، شماره ی مسلسل ANM731

کلام میرزا عبدالقادر بیدل (م: ۱۱۳۳هـ/ ۱۷۲۰م). دیوان بیدل در هفت قسمت منقسم شده

است. این نسخه در حیات میرزا بیدل کتابت شده بود که دارای دیوان بیدل است.

اول: ترکیبات از ورق ۱ب

آغاز: بنام آن صمد بی چگونه یکتا / کرد کون و مکان را بحرف کن پیدا ...

دوم: ترجیعات از ورق ۲ب

آغاز: ما حریفان یزم اسراریم / مست جام شهود دیداریم ...

سوم: قصاید از ورق ۵۸

آغاز: در حریم خاک ما را موی پیری رهبر است / جامه احرام مرگ شعله با خاکستر
است...

چهارم: غزلیات از ورق ۱۱۵ به ترتیب الفبایی

آغاز: ای بهارستان اقبالی چمن سیما بیا / فصل سیر دل گذشت اکنون بچشم ما بیا ...

پنجم: قطعات از ورق ۱۲۶ ب

آغاز: تو آن رفیع جنایی که مرغ ناطقه را / به اوج مدحت تو بال و پر فرو ریزه ...

ششم: رباعیات از ورق ۱۴۴

آغاز: ای خلق زجام کرمت مست دعا / انفاس جهانی ز تو پا بست دعا ...

هفتم: مثنوی تنبیه المهوسین از ورق ۱۵۰

آغاز: ای مهوس در هوای کیمیا / می طپد نبض تو چون زنبیق چرا ...

انجام: ز طرفه نگاه که داری پیام / کز آب تو چون می چکد والسلام.

اوراق: ۲، ۱۵۹، ستونی، ۱۲ سطری.

اندازه: ۷/۰۲×۴/۰۷، ۴/۰۶ اینچ - ۱۸/۰۴×۱۲/۰۵، ۱۱/۰۶×۶/۰۶ سنتی متر.

خط: نستعلیق خوش

سال کتابت: ۱۱۰۹هـ/۱۶۹۸م.

کیفیت: محشی با رنگ های مختلف، کرم خورده، قابل استفاده و صحافی شده است.

۵/۱ همان: شماره ی ۲۰۵۳، شماره ی مسلسل ANM730

دیوان بیدل و بیشتر غزلیات و رباعیات هر دو به ترتیب الفبایی مندرج است.

۱. غزلیات در وسط آمده است.

۲. آغاز: به اوج کبریا کز پهلوی عجز است راه آنجا / سر موی که اینجا خم شوی

بشکن کلاه آنجا... انجام پی استعاره مدد عبث چو خیال بیدل بی خبر / تو زخود برفته آن

قدر که مرا تصوّر او کنی.

رباعیات در حاشیه آمده است از ورق اب تا ۲۵۱ب

آغاز: بیرنگی ما رنگ نگار است اینجا / از آدمی بندگی شعار است اینجا ...

انجام: بر خلق بیخشا که من ناکس هم . کریم بشمار گردد امان کسی.

اوراق: ۴۴۷،۲۵ تا ۳۲۲ سطر در اندرون و ۱۶ سطر در حاشیه ی خارجی.

اندازه: ۳۱/۰۶×۱۶/۰۸ اینچ ۱۲/۰۳×۶/۰۶ سنتی متر.

خط: نستعلیق خوش.

کتابت: سده ی دوازدهم هجری.

سجع: «حیدریارخان»، «نجم الدوله حیدر خان بهادر شیر جنگ ۱۱۷۱هـ»، «سید حذاقت

خان احد ۱۱۶۸هـ».

کیفیت: آبدیده، قابل استفاده، صحافی شده است؛ ولی چند ورق ناقص است.

۵/۲ همان: شماره ی ۲۰۵۴، شماره مسلسل ۲۷۰

آغاز: مثل پیشین.

انجام: اینجا کل جمعیت خلق ست فشردن / هر قطره کزین بحر گهردار برآمد

اوراق: ۲۲۶،۲ ستونی، ۱۵ سطری

خط: نستعلیق معمولی

کاتب: محمد زاهد.

اندازه: ۸/۰۷×۵/۰۳ اینچ = ۱۳/۰۴(۲۳/۰۳) سنتی متر.

سال کتابت: ۹ رمضان ۱۱۰۶هـ/۱۳ مارس ۱۶۹۵م.

کیفیت: آبدیده، کرم خوده، قابل استفاده ولی باید صحافی شود.

۵/۳ همان: شماره ی ۲۰۵۵، شماره ی مسلسل ANM271

مثل پیشین دارای غزلیات و رباعیات الفبایی شده است.

آغاز: مثل پیشین.

انجام: افسون بری ره خیالت زده است / در شیشه همان گیر که بیرون دیدی

اوراق: ۲، ۲۷۱، ۲ ستونی، ۱۵ سطری

اندازه: ۹×۵/۰۵، ۶/۰۶×۳/۰۵ اینچ - ۲۳/۰۲×۱۲/۰۶، ۱۶/۰۸×۷/۰۸ سنتی متر.

خط: نسخ خوش.

کتابت: ۲۹ رمضان، سال ناخوانا است؛ ولی سده ی دوازدهم هجری کتابت شده است.

سجع: «غلام محی الدین». دارای امضا مورخه ۱۱۶۳هـ/۱۷۵۰م.

کیفیت: عناوین با رنگ دیگر، سوراخ و کرم خوردگی دارد، صحافی شده و خوب است.

۶. انتخاب دیوان بیدل: شماره ی ۲۰۵۶، شماره ی مسلسل AN19

این نسخه ذی قیمت و پر ارزش است به دلیلی که چندین غزل به دست خط خود بیدل بر حواشی ثبت

کیفیت: دارای حاشیه طلایی و رنگین، کرم خورده‌است و مرمت سده ایت، صحافی شده و مورد استفاده است.

۶/۳ همان: (با یک کمی فرق)، شماره ی ۱۰۵۹، شماره ی مسلسل ۹۷۴

این انتخاب کوچکی است و از غزل آغاز می شود.

ستم است اگر هوست کشد که بسیر سرو سمن در آ / تو زغنیچه کم ندیده ی در دل گشا به چمن درآ...

انجام: گریبان عالمی دارد که در دامن نمی گنجد.

اوراق: ۲،۱۵ ستونی، ۱۳ سطری

اندازه: ۱۹×۵ اینچ = ۲۳/۰۲×۱۳/۰۵ سنتی متر.

خط: نستعلیق آمیخته با شکسته خوش

سال کتابت: سده ی سیزدهم هجری.

سجع ها: « مستقیم جنگ ۱۲۰۴هـ. »، « مستقیم الدوله ۱۲۰۹هـ. »، « محمد علی ۱۲۳۴هـ. »،

«مستقیم الدوله ۱۲۴۶هـ.». *پژشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

کیفیت: دارای کرم خوردگی، صحافی نشده است ولی خوانا و قابل استفاده است.

۶/۴ همان: شماره ی ۲۰۶۰، شماره ی مسلسل ANM273

این هم مثل قبلی است؛ ولی از آغاز و انجام ناقص است.

آغاز: بهر چنین که بود سطری از کتاب حیا / ز نقطه عرقم دارد انتخاب حیا ...

انجا: غبار که از دامن صحرا بلند می شود جوهر آرای.

اوراق: ۲،۷۰ ستونی، ۱۵ سطری.

اندازه: ۸/۰۳×۵/۰۲ اینچ - ۲۱/۰۳×۱۳/۰۲ سنتی متر.

خط: نستعلیق آمیخته با شکسته.

کتابت: سده ی دوازدهم هجری.

کیفیت: نسخه کرم خورده است صحافی شده است؛ البته جلد خراب است.

۷. رباعیات بیدل: شماره ی ۲۰۶۱، شماره ی مسلسل ANM522

آغاز: آن کس که منزّه است از آب و گلّ ما / بی او عدم است خلوت و محفلِ ما ...

انجام: بر خلق ببخشا که من ناکس هم / آیم بشمار کرد دامنِ کس

اوراق: ۲،۳۲۹ ستونی، ۱۲ سطری

اندازه: ۸/۰۴×۴/۰۹ اینچ - ۲۱/۰۶×۱۲/۰۵ سنتی متر.

خط: نستعلیق خوش

کاتب: محمد وارث بن محمد باقر.

سال کتابت: ۲۲ صفر ۱۱۳۸ هـ/ ۱۹ سپتامبر ۱۷۲۵ م.

سجع: «حسبی الله».

کیفیت: نسخه تا ورق ۴۰ دارای سطور با رنگ شنگرفی، صحافی شده مورد استفاده است.

۷/۱ همان: شماره ی ۲۰۶۲، شماره ی مسلسل ANM523

آغاز و انجام مثل نسخه ی پیشین.

اوراق: ۲،۲۲۹ ستونی، ۱۳ سطری

اندازه: ۸/۰۹×۴/۰۷ اینچ - ۲۲/۰۸×۱۲ سنتی متر.

خط: نستعلیق خوش

کتابت: حدوداً سده ی دوازدهم هجری (سال دست کاری شده است).

کیفیت: کرم خورده، آبدیده، بسیار اوراق خراب است، باید بعد از مرمت صحافی شود.

۷/۲ همان: (با کمی تفاوت)، شماره ی ۲۰۶۳، شماره ی مسلسل ANM524

این نسخه انتخاب رباعیات، مخمسات و نامه ها را در بر دارد. (از ورق ۶ الف)

آغاز: ای جوهر هوش محرم راز بر آ / رندانه ز زهد مکر پرواز بر آ ...

انجام: سر مو مربیخان دلی هیچ کس / که معزّی عبادت همین ست و بس.

اوراق: ۲،۷۶ ستونی، ۱۲ تا ۱۸ سطری.

اندازه: ۸/۰۸×۵/۰۱ اینچ ۲۲/۰۶×۱۲/۰۸ سنتی متر.

خط: نستعلیق معمولی

کتابت: سده ی دوازدهم هجری.

کیفیت: کرم خورده، آبدیده، قابل استفاده است، باید بعد از مرمت صحافی شود.

۸. محیط اعظم: شماره ی ۲۰۶۴، شماره ی مسلسل ANM890

مثنوی عرفانی به نام ساقی نامه که در سال ۱۰۷۸هـ/۱۶۶۸م مکمل گردیده بود و عنوان

در ترقیمه آمده است. این نسخه بر هشت دور منقسم است.

آغاز: جمله نشاه آفرینی که میخانه / حقیقت انسانی ر از نشاه ...

انجام: کنم صاف اسرار وحدت بجام / همه نشاه چون می شوم والسلام.

اوراق: ۲،۱۰۴ ستونی ۲۰ سطری (دارای ۳ جدول).

اندازه: ۲۱/۰۲×۸/۲۹،۰۸،۰۸/۰۴×۱۵/۰۶ اینچ = ۲۰×۳/۱۱،۰۵/۰۵×۶/۰۲ سنتی متر.

خط: نستعلیق خوش

سال کتابت: حدوداً سده ی یازدهم هجری.

کیفیت: عناوین با رنگ قرمز، حاشیه طلایی، کرم خورده، صحافی شده، قابل استفاده

است.

۹. طلسم حیرت: شماره ی ۲۰۶۵، شماره ی مسلسل ANM629

آغاز: آنچه درین دایره صوت و صداست / پرده آرایش حمد خداست ...

انجام: زبان را با خموشی آشنا کن / دگر چندان که خواهی گفتگو کن

اوراق: ۲،۱۱۹ ستونی، ۱۱ سطری

اندازه: ۷/۰۵×۴/۰۶ اینچ - ۱۹/۰۲×۱۱/۰۸ سنتی متر

خط: شکسته خوش

کاتب: خوشحال چند

کتابت: عناوین شنگرفی، آبدیده و کرم خورده، صحافی شده، لیاق استاد است.

۱۰. طور معرفت: شماره ی ۲۰۶۶، شماره ی مسلسل ANM631

آغاز: تپش فرسوده شوق ناله تمثالی / زتحریر نفس وای می کند بالی ...
انجام: زر و سیم تو پی دنیا و دین است / همین است و همین است و همین است
اوراق: ۲،۳۴ ستونی، ۱۳ سطری
اندازه: ۸/۰۳×۶ اینچ - ۲۱/۰۲×۱۵/۰۲ سنتی متر.

خط: شکسته ی عالی

کاتب: ابوالمعنی

نقل از نسخه ی دکهنی رام جیو، سال کتابت: سده ی سیزدهم هجری.

کیفیت: کرم خورده، آبدیده، شماره مسلسل ANM620

این نسخه ناقص الآخر است.

آغاز: مثل پیشین.

انجام: دمی زین گفتگوی رشحه پر درد / بساط صفحه ابری می توان کرد

اوراق: ۲،۴۳ ستونی، ۱۵ سطری

اندازه: ۸/۰۹×۴/۰۷ اینچ = ۵/۰۸×۲/۰۱ اینچ، ۲۲/۰۸×۱۲، ۱۴/۰۸×۵/۰۴ سنتی متر.

خط: نسخ خوش

کتاب: حدوداً سده ی دوازدهم هجری.

عناوین طلایی بر مسطر رنگین، عناوین شنگرفی

کیفیت: کرم خورده ولی قابل استفاده

نتیجه

این بود معرفی کوتاهی از کتابخانه ی علوم شرقی در جنوب هند به نام موزه و کتابخانه ی سالار جنگ در حیدرآباد ایالت آندهرپرادش هند. کتابخانه های دیگر مثل کتابخانه ی خدابخش پتنا، کتابخانه ی رضا رامپور، کتابخانه ی مؤسسه تحقیقات عربی و فارسی مولانا آزاد، کتابخانه ی تونک راجستان و چندین مؤسسه ها و موزه دارد که در آن جا هم نسخ خطی فارسی نگهداری می شوند. اگر همه ی این ها در نظر گرفته شود و آثار منظوم و منثور میرزا عبدالقادر بیدل در این گنجینه ها مورد ارزیابی قرار گیرد کار عظیمی خواهد

شد. این معرفی کاری آغازین در این زمینه است که فقط به معرفی آثار منظوم شاعر در کتابخانه ی سالار جنگ پرداخت. امید می رود که با کمک غرس بیدل و حوزه های فرهنگی خاستگاه زبان فارسی یعنی ایران ان شاءالله این کار هر چه زودتر به انجام برسد.

منابع

- ۱- انوشه، حسن (۱۳۸۰) **دانشنامه ی ادب فارسی در شبه قاره**، تهران.
- ۲- بندر، ابن داس (۱۳۷۸) **سفینه ی خوشگوی دهلوی**، پتنبیهار: مؤسسه ی تحقیقات عربی و فارسی.
- ۳- سبحانی، توفیق (۱۳۷۷) **نگاهی به تاریخ ادبیات فارسی در هند**، تهران.
- ۴- محمد اشرف (۱۹۶۹) **فهرست مشروح مخطوطات فارسی در موزه و کتابخانه ی سالار جنگ**، جلد پنجم، (۶۳۳ مخطوطات ادب نظم) مسعود احمد رضوی، حیدرآباد، مسعود احمد رضوی.
- ۵- محمد اشرف (۱۹۷۵) **فهرست مشروح مخطوطات فارسی در موزه و کتابخانه ی سالار جنگ**، عهده دار خاص برای فهرست ساری، دیباچه: دکتور ستیه پرکاش، رئیس موزه و کتابخانه، جلد ششم محتوی بر ۱۲۳ نسخه خطی، حیدرآباد: موزه و کتابخانه ی سالار جنگ.
- ۶- مشار، خانبابا (۱۳۵۲) **فهرست کتاب های چاپی فارسی**، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۷- هاشمی، عبدالقدوس (۱۹۶۵) **تقویم تاریخی**، پاکستان: اداره ی مرکزی تحقیقات اسلامی

8-Beal, Thomas William(1965) **An Oriental Biographic Dictionary**, New York.

9-Marshall, D.N.(1967) **Mughals in India (A bibliographical Survey of Manuscripts)**, Mansell Publishing Limited, London & New York.

10- Nabi Hadi(2001) **History of Indo-Persian Literature**, Iran Culture House, New Delhi.